

**SHASHMAQOM CHOLG'U (MUSHKILOT) BO'LIMI. IJROCHILIK AN'ANALARI.
TASNIF VA TARJE KUYLARI**

Salixova Muhabbat Abdujabbarovna

dotsent v.b.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14578910>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shashmaqom cholg'u (Mushkilot) bo'limi. Ijrochilik an'analari. Tasnif va Tarje kuylari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Olti maqom, cholg'u va aytim (ashula) yo'llari, «Mushkilot», «Gardun», «Muxammas» yoki «Saql», Tasnif va Tarje kuylari.

**SHASHMAQOM INSTRUMENT (MUSHKILOT) SECTION. PERFORMANCE
TRADITIONS. TASNIF AND TARJE TUNES**

Abstract. This article discusses the Shashmaqom Instrument (Mushkilot) Section. Performance Traditions. Tasnif and Tarje Tunes.

Keywords: Six maqams, instruments and ways of singing, "Mushkilot", "Gardun", "Mukhammas" or "Saql", Tasnif and Tarje Tunes.

**РАЗДЕЛ ИНСТРУМЕНТОВ ШАШМАКОМ (СЛОЖНОСТЬ). ТРАДИЦИИ
ВЫСТУПЛЕНИЯ. МЕЛОДИИ ТАСНИФА И ТАРЬЕ**

Аннотация. В этой статье раздел Музыкальный инструмент Шахмаком (Проблема). Традиции исполнения. Упоминаются мелодии Таснифа и Тарье.

Ключевые слова: Алты макам, инструментальный и айтимный (невческий) способы, мелодии «Мушкilot», «Гардун», «Мухаммас» или «Сакил», тасниф и тарье.

Olti maqom tizimidagi har bir maqom ikki yirik bo'lim – cholg'u va aytim (ashula) yo'llaridan tarkib topishi aytilgan edi. Maqomlarning cholg'u kuylar bo'limi Buxoro an'anasiga ko'ra «Mushkilot» deb yuritiladi. Mazkur atama “qiyinchiliklar” ma'nosida kelib, jumladan, maqomlardagi bosh kuy-mavzuini murakkabligi turlicha bo'lgan doyra usullari sinovidan o'tishini va shu asnoda alohida qism va turkum miqyosida rivoj topishini ham anglatadi. «Mushkilot» bo'limi beshta tarkibiy qismdan iborat bo'lib, ular quyidagicha nomlanadi:

1. Tasnif - tasnif etilgan, ijod etildan, mukammal asar.
2. Tarje - qaytariq, takrorlash, takrorlanuvchi.
3. Gardun - falak gardishi, qismat.
4. Muxammas - beshlik, beshlangan.
5. Saql - vazmin, og'ir. Shuni aytish kerakki, garchand maqom cholg'u kuylarining nomlari serjihat ma'nolar kasb etsa-da, ammo ularning deyarli barchasi maqomlar «matnida», eng avvalo, doyra usullarini anglatadi.

Binobarin, «Gardun», «Muxammas» yoki «Saql» deyilganda birinchi navbatda ma'lum doira usullari nazarda tutiladi. Maqomlarning «Mushkilot» cholg'u bo'limlari «Tasnif» nomli kuylar bilan boshlanadi. Bu atama «Olti maqom» ning har biriga qo'shilib, «Tasnifi Buzruk», «Tasnifi Rost», «Tasnifi Navo», «Tasnifi Dugoh», «Tasnifi Segoh» va «Tasnifi Iroq» kabi ataladi.

Maqomlarning ma'nolar tizimi har bir maqomda o'zgacha tus kasb etarkan, u dastlab maqomning Tasnif qismi boshlang'ich kuy tuzilmasida ilk bor ifoda etiladi. Odatda, ushbu kuy mavzui kichik hajmda, ammo nisbiy tugal shaklda bayon etiladi.

Zero maqom mavzulari timsolida umuman “musiqiy mavzu” tushunchasining beqiyos namunalari jonlanadiki, bunda buyuk ishq dardiga muhtalo qalblarning ruhiy holatlari 45 go‘yo nag‘malarga muhr etilgan. Voqean, bu toifa musiqa mavzulari maqomdonsozanda (ashula yo‘llari esa hofizlarning) malakali ijrolari jarayonida o‘zining ruhiy (ma‘naviy) ta‘sir ko‘lamini namoyon eta boshlaydi. Chunki bu maqsadga erishish yo‘lida mohiyatan ishq zavqidan kelib chiquvchi turli ijroviy usullar (nola, qochirim, kashish va b.)ni samarali qo‘llay bilish talab etiladi.

Ayni chog‘da, bu usullar semantikasi ishqiy-dardchil va turfa go‘zal tuyg‘ular ifodasi bilan bog‘liq ekanligini “jonli tinglov idroki” ila to‘la-to‘kis anglab yetish mumkin. Demak, maqomlarning mavzu bayoni bilan har bir maqom asarining ma‘nolar silsilasi, ta‘bir joiz bo‘lsa, ruhiy holati dastlabki darajada his etiladi, hamda mavzuning rivoji va yakuni bilan asarning g‘oyaviy mazmuni ham uzil-kesil idroklanadi.

Asar yaratilishi jarayonida Tasniflarning kuy mavzui maqom bosqichlariga tayangan holda o‘zining o‘rta va yuqori avj pardalariga intiladi, rivoj topgani sari uning ichki, botiniy jihatlari yuzaga chiqa boshlaydi. Mavzuning dastlabki holatidan to avji tomon rivoj yo‘lini «kichik doiradan kata doiraga» tarzida belgilash mumkin. Chunki bu yo‘l davomida mavzu to‘lqinsimon aylanma harakatlar ila unib-o‘sadi, hajmi tobora kengayib, salobati ortadi. Ayni vaqtda, uning mazmunidagi teranlik ruhiyati, mushohadaviylik holati zo‘rayib boradi.

Tasnif cholg‘u kuylarining shakl topishida «xona» va «bozgo‘y» nomli kuy tuzilmalari muhim o‘rin tutadi. «Xona» (fors.-toj. - “uy”) - o‘zgaruvchan kuy tuzilmasi bo‘lib, u asar davomida bir necha bor takrorlanadi va galdan galga parda tovushlari ortib, ovoz hajmi ham kengayadi. Shu tariqa xonalar vositasida kuy o‘zining avji sari intilib taraqqiy etadi hamda avj holatlariga erishgach dastlabki tayanch pardaga qayta boshlaydi. Bozgo‘y kuy tuzilmasi esa, «xona» dan farqli o‘laroq, doimiy barqarorlikka ega. Zero, u asarning boshidan oxiriga qadar o‘zining dastlabki ohang tuzilish qiyofasini muqim saqlaydi. Mavzu nuqtai nazaridan bozgo‘y va xona tuzilmalari o‘zaro farq qilmaydi. Ammo bozgo‘y xona tuzilmasini aynan takror etmasligi va ba‘zan bu jihatdan farq etishi mumkin. Zero bozgo‘yning kuy yaratilishi jarayonidagi vazifasi serqirradir. Jumladan, bozgo‘y mazmun jihatdan xonani to‘ldirishi, xona boshlab bergan, lekin poyoniga yetmay qolgan musiqiy fikrni davom ettirib, tugal holatga keltirishi mumkin (masalan, qarang: Muxammasi Nasrullo, Muxammasi Ushshoq, Peshravi Gardun, Nasrullo I va b.). Ba‘zan esa, bozgo‘y birinchi xonadan avval, ya‘ni asar boshida kelib kuyning asosiy mavzuini o‘rtaga tashlaydi, uning davom etishiga ilk turtki beradi (Tasnifi Dugoh, Tarjei Segoh, Tasnifi Iroq va b.)

Maqom cholg‘u kuylarini ijro etishning ikki asosiy ko‘rinishi - yakkanavoz (yakka sozda) va ansambl (dasta) shakllari yuzaga kelgan. Tanbur torli-chertma sozi yetakchi cholg‘u sifatida kasbiy musiqachilar orasida keng qo‘llaniladi. Doyra esa zarb-usullarini sadolantirishi bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, maqom cholg‘u kuylarini g‘ijjak, dutor, nay, rubob, qo‘shnay kabi cholg‘ularda ham yakka holda ijro etish mumkin. Ansambl ijrochiligi tarkibida esa tanbur va doira qatoriga yana dutor, nay, qo‘shnay, g‘ijjak yoki sato (yoki qo‘biz), chang, qonun, ud, rubob kabi cholg‘ular qo‘shilishi mumkin. Buxoro musiqa amaliyotida tanbur, nay va doyra sozlaridan iborat cholg‘u ansambli muqim tus olgan.

Tarje cholg‘u kuylari. Mushkilotning Tasniflardan so‘ng keladigan o‘rtayakuniy bo‘g‘inlari boshlang‘ichlar bilan tarkibiy bog‘liq bo‘ladi.

Xususan, Tasniflarning kuy-mavzui turkum miqyosida yangi “sinov” mushkilotlaridan o‘tadi, taraqqiyot ifodasi bo‘lgan ohang va o‘lchov-ritm o‘zgarishlariga uchraydi. Bu o‘zgarishlar dastlab mushkilot bo‘limidagi ikkinchi qism – «Tarje» nomli kuylarda o‘z aksini topadi. «Tarje» arabcha so‘z bo‘lib, «qaytarish», «takrorlash» ma’nolarini anglatadi. Buning ma’nosi shuki, «Tarje» qismlarida ushbu bo‘limning 1-qismi, ya’ni «Tasnif» usuli (biroz tezroq sur’atda) va asosiy kuy ohangi ma’lum o‘zgarishlar bilan takrorlanadi. «Tarje»lar ham «Tasnif»lar singari maqomlarning nomlariga qo‘shib («Tarjei Buzruk», «Tarjei Navo», «Tarjei Dugoh», «Tarjei Segoh», «Tarjei Iroq»kabi) o‘qiladi. Ammo «Rost» maqomida Tarje nomli kuy qismi uchramaydi.

Tarje kuylarining shakl asosida ham bizlarga «Tasnif»lardan ma’lum xonabozgo‘y kuy tuzilmalari muhim o‘rin tutadi, zero Tarjelar ham odatda Tasniflar singari xona-bozgo‘y vositasida rivoj topadi. Biroq «Tarje»lar, vazmin «Tasnif»lardan farqli o‘laroq, ko‘tarinki kayfiyat va shodlik tuyg‘ularini tarannum etadi. «Tarjei Navo» kuyi fikrimizga misol bo‘la oladi.

«Navo» maqomining «Mushkilot» bo‘limiga mansub ushbu cholg‘u kuyi 2/4 takt - o‘lchov ritmida bo‘lib, beshta «xona» va beshta «bozgo‘y»dan (5-xona - 5- bozgo‘y) tashkil topadi. Bunda har bir xonadan so‘ng bozgo‘y tuzilmasi takrorlanadi. Kuy quyi pardalarda bo‘lgan 1-xona bilan boshlanib, keyingi xonalarda yuqori pardalarga qadar rivoj topadi hamda 5-xonada o‘zining avj holatiga erishgach bozgo‘y tuzilmasi bilan yakun topadi.

REFERENCES

1. Pirmatova N. XONANDALIK VA HOFIZLIK MAHORATI //Art and Design: Social Science. – 2024. – T. 4. – №. 06. – C. 24-27.
2. Pirmatova N. PROBLEMS OF VOICE ADJUSTMENT IN MAQOM SINGING EDUCATION //Archive of Conferences. – 2021. – T. 22. – №. 1. – C. 39-43.
3. Salixova M. MAQOM YAKKA XONANDALIGIDA OVOZ MASHQLARINING O‘RNI //Art and Design: Social Science. – 2024. – T. 4. – №. 06. – C. 47-50.